

BALOGH ERNŐ

PETŐFI, AZ „EMBER” ÉS A „POLGÁR”

A KÖLTŐ FORRADALMISÁGÁNAK KÉRDÉSÉHEZ*

„... amely percekben végképp felejttem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok” – írja Arany Jánosnak 1849 júliusában Mezőberényből. S néhány hét múlva Bem seregének katonájaként – mégis – csatába indul, Segesvár felé. A konkrét élethelyzet sokoldalú meghatározottságában fogant vallo-más és a szikár biográfiai tény éles szembesítése, az így ki-bomló antinómia, tudjuk, felette szélsőséges, a valóság össze-függéseitől végtelenen elvonatkoztatott példa, mely *önmagában* aligha alkalmas általánosítható következtetések levonására. De véle egy *folyamatosan létező* kontrasztot, töprengésre készítő ellentmondást poentírozhatunk, mintegy szemléltetesképp. Mert Petőfi *egész* kései költészetében a téma- és hangulatvilág, az élménykör és ihlető eszmények különös hullámmásának, tendenciaszerűen *mindvégig* érvényesülő kettősségnek lehetünk tanúi. A forradalom és szabadságharc forratagában született művek kronológiai rendjében szinte periodikus váltá-sokkal követik egymást a véres küzdelmekre, az ellenséggel való *kíméletlen* leszámolásra buzdító és – sajátos ellenpontok-ként – a pillanat önfeledtségének, a természet s a szerelem ígészetének élményét (vagy inkább: ezen élmények iránti csilla-píthatatlan nosztalgiát) kifejező költemények. A *Tudod, midőn először ültünk...* – például – a percnyi harmónia „végtelen boldogságát” marasztalja, a vers egésze csendes rezig-nációval átszőtt meghittséget áraszt. S rögtön utána: *Élet vagy*

*A cikk egy nagyobb tanulmány rövidített változata.

halál! – a helytállásra szólítás néptribuni pátoszával, a „vérbe fult ellenség” borzongató víziójával. A pusztulás, a pusztítás iszonytatát – „Romba dőlt a fél világ . . . kietlen / Látomány, mely szemet, s szívet bánt!” – a megkezdett hősie harc könyörtelen végigvitelének radikalizmusa váltja föl: „Hadd legyen az egész világ ellenünk!” De a „szilaj lelkesedéssel” fogadott csaták kavargásából – rövid időre – kiszakadván, pacsirtaszó indítja el ihletét, az „emlékezet s remény” a költészet és szerelem áhított birodalmába vonja, ahonnan a katona – „gyilkos eszköz” csupán. *Mintha* két Petőfi volna: egy *tyrtaosi* és egy *anakreoni* elhivatottságú . . .

Tudjuk, a főntebb idézett versek *közvetlen* ihletésében egy-egy konkrét helyzet teljessége (tűnő hangulatok, nehezen racionalizálható érzelmek, lényeges vagy jelentékteleneknek tűnő életrajzi mozzanatok nem isnéltlódó ötvözete) válik motíváló erejűvé. A kései művek folytonosságából, egymásra utaló tanulságaikból kifejlő kettősség tehát – hangsúlyozzuk – olyan *absztrakció*, amely a költői helyzettudat általánosabb sajátosságait rejt magában. S amelyet maga Petőfi is világosan fölismert és konzekvensen *vállalt*. Mert törekvéseinek és vágyainak e reprezentatív érvényű dualitását a költő eszmeileg is alátámasztotta, és sajátos értelmű kategóriákkal – az *ember* és *polgár* fogalmával – érett, forradalmári világképének szerves részévé avatta. Állításunk fordítottja ugyancsak igaz: e kettősség – s ez gondolatmenetünk egyik, kifejtendő alap-tézise – tudatosan választott, következetesen képviselt eszményeket és értékeket is kifejez. E tudatosságot pedig nyilvánvalóan mutatják azok a lírai vallomások, melyekben a kettőszakítottság élménye maga válik a művészi reflexió tárgyává.¹

¹ Dolgozatunk műfaja: *értelmezés*, mely fogalmak rendszerére, gondolati konstrukciókra, értékállításokra épül, magatartásmodelleket, ideológiai típusokat szembesít. Fejtegetéseink így – miképp kisebb-nagyobb mértékben valamennyi interpretációnál – elvont és spekulatív jellegűek is. Ennek hangsúlyozása mindenekelőtt azért szükséges, mert gondolatmenetünk, következtetéseink sora *látzólag* szembekerül a

„Ember és polgár vagyok” – mintegy másfél évvel a forradalom, a fegyveres küzdés történelmi próbatétele előtt Petőfi ekképp határozta meg kiforrott személyiségének *többé föl nem oldott* kötöttségeit, melyekkel – egyeztetésük esélyeit is keresvén – időről időre szembenéz. S remélt összhangjuk lehetőségének szertefoszlása, fájdalmasan törvényszerűnek tűnő illuzórikussága vívódások forrását alkotja, válságos pillanatok sorát okozza. 1848 májusában, *egész embert* követelő politikai-forradalmi küzdelmek közepette elemi erővel tör ki a „munkás hazaszeretet” (a forradalmi cselekvés) elszakíthatatlan béklyóiba szorított lélek – be nem teljesülő – vágya: „Oh hadd feledjem, hogy polgár vagyok!”² Mert – *Az apostol* megélt konfliktust fölizzító, a kettősséghez való elemi ragaszkodást tanúsító sorait idézve – „Az ember nemcsak polgár, / Egyszersmind ember is.” De amikor Szilveszter *polgárként* küzd és gondolkodik, az *embernek* – mégis – meg kell „halnia” benne. *Nem ért engem a világ*: ezt a címet adta Petőfi ama költeményének, melyben e közkeletű fogalmakkal először tudósított individualitása kötődéseiről. S meggyőződésünk,

szakirodalom ama tényével, hogy Petőfi kései költészetének ideái, lírikusi-forradalmári magatartásának elvei, politikai eszméi és törekvései szorosan kötődnek, elevenen igazodnak a gyorsan változó konkrét eseményekhez, a történelmi pillanat közvetlen alternatíváihoz. Forradalmiságától, miként ezt – mások mellett – Spira György meggyőzően bizonyította, korántsem volt idegen a taktika (*Petőfi kardja és Petőfi életéről és történelmi szerepéről*, in: *A negyvennyolcas nemzedék nyomában* Bp. 1973.) Dolgozatunk azonban más dimenziókban: a viszonylagos önállósággal rendelkező forradalmári *ideológia* átfogóbb övezeteiben, a *világkép* általánosabb – a pillanatnyi helyzet meghatározottságain túlmutató – tanulásaiban kíván tájékozódni. Vállalva a „belemagyarázás” itt nehezen elkerülhető veszélyét is.

²Az itt idézett költeményt (*Miért kísérsz . . .*) részletesen elemzi Dávidházi Péter mélyenszántó tanulmánya (in: *Petőfi állomásai*, Szerk: Pándi Pál Bp. 1976.). Konzekvenciáit azonban épp a polgárlét közelebbi meghatározásában, a kibomló vágyak értéktartományának, a költői vívódás tartalmának kérdésében ítéljük kiegészítendőnek.

hogy e kategóriák sajátos jelentéstartományának, eszmetörténeti háttérének föltérképezése, szembenállásuk és egymásra való vonatkoztatásuk értelmezése *valóban* a költő-forradalmári egyéniség hív megértésének *egyik* kikerülhetetlen előfeltétele.³

*

Nagyszabású művében már Horváth János is érintette Petőfi ideáinak és magatartásának ezen ellentmondásos egységet alkotó kettősségét.⁴ Természetesen, célkitűzésének, a „lyrai jellem” fejlődésrajzáinak megfelelően, a koncepciója egészét mozgató ideológia szellemében. Számunkra – itt és most – elsősorban az válik lényegessé, hogy Horváth János az *ember* és *polgár* szembenállását a „magánember erkölcsi kötöttségének” és a „hazafi sokszor fogadott kötelezettségének” összeütközéseként, azaz a magánélet s a forradalmári küldetésteljesítés kollíziójaként értelmezi.⁵ S úgy tűnik: korántsem alaptalanul. Mert valóban, e konfliktus többnyire – s leginkább szembezőkően – a privát lét (az érzelmi bensőség jellemezte intim-szféra) és a maximális áldozatvállalásra, az elkülönült magánélet megszüntetésére készítő társadalmi cselekvés érdekkörének szembefordulásában *jelenik meg*. De mindenekelőtt amaz értelemben, hogy a lényeg – valamilyen konkrét formában – *mindig megjelenik*. S egy újabb összefüggésre utalva, hozzáfűz-

³ A továbbiakban e két fogalom, a mögötte rejlő eszmények, értékek és törekvések ellentmondásos kapcsolatát értelmezzük. Vizsgálódási körünkön kívül marad tehát e kategóriák kialakulásának története, alkalmazásuk filológiai háttere. Tájékozódásunk kronológiai határait jobbra a forradalom és szabadságharc periódusára szűkítjük. Az *ember* és *polgár* különbsége, érdekellentéte ugyanis ekkor válik *megélt* konfliktussá. Az ideológiai előzmények – természetesen – már a korábbi pályaszakaszokban megjelennek, párhuzamosan az élet- és magatartáscszmények kikristályosodásával.

⁴ *Petőfi Sándor* Bp. 1922.

⁵ I. m. 474.

hetjük: e közvetlen élettényekben, sokoldalúan meghatározott konkrét helyzetekben általánosabb tendenciák tükröződnek. Bennük a valóság kihívásaira érzékenyen reagáló és viszonyait öntudatosan alakító egyéniség modellérvényű sajátosságai is kirajzolódnak. Horváth János konklúziója tehát gondolatmenetünknek, elvontabb közelítésmódunknak csupán kiindulópontja lehet.

Az *ember és polgár* rendszeres megkülönböztetésében – egyelőre a legáltalánosabban fogalmazva – az ellentmondásos társadalmi valósághoz (s követelményeihez) fűződő kettős viszony fejeződik ki. Más szavakkal: a történelmi változás, a forradalmári társadalom-alakítás objektív szükségleteinek és a cselekvő szubjektum összetett igényrendszerének megélt *antinomikusságára* Petőfi e kettősség – korábban még inkább spontán, később mind tudatosabbá váló – hangsúlyozásával válaszolt. Kikristályosodott helyzettudatának azt a fölismerését hirdetve, hogy – mai fogalmakkal értelmezve – a társadalmi haladás (historikusan meghatározott alkatú) forradalmári szolgálata és az egyéniség (történelmileg ugyancsak körülhatárolt esélyű) kiteljesítése, az önmegvalósítás elemi szükséglete *nem esik maradéktalanul egybe*. Sőt, e két, objektív értékeket rejtő törekvés Petőfinél – mint látni fogjuk: szükségképp – *ki is zárja* olykor egymást. A személyiség így törvényszerűen szakad ketté, a mindennapok valóságában és az eszményekben egyaránt.

A szkizist jelölő fogalmak – az „homme” és a „citoyen” – az európai felvilágosodás és a francia forradalom ideológiájának kategóriatárából származnak. De a költő alkalmazásában szuverén jelentést kapnak, hiszen különös tartalmukat és kapcsolatuk módját a hazai viszonyok sajátosságai alakítják. E fogalmak ugyanakkor *ideologikus absztrakció* szülöttei. Vagyis: jelentés-tartományuk valamennyi részlete – az eszmék mozgásának relatív önállósága folytán – nem vezethető le közvetlenül az elmaradott, de épp a forradalom és szabadságharc küzdelmeiben hátrányát csökkentő magyar fejlődés emberi lehetőségei-

ből. A világnézeti általánosítások vizsgálata ezt – a sematikus megfeleltetések elkerülése végett – sosem feledheti. (Noha tudjuk: a reformkori Magyarországon – a polgárosodás megkésettisége és ellentmondásossága következtében – még és már időszerű célok és eszmények rendkívül széles skálája bontakozhatott ki úgy, hogy a társadalmi valóságban volt reális fedezete.)⁶ Magától értetődik továbbá, hogy az *ember* és *polgár* kategóriájával jelzett kötődések, vágyak és törekvések együttesen képviselik az egyéniség teljességét. Erkölcsiségét pedig egymáshoz való viszonyuk is minősíti. Így pusztán metodikai szempontok követelik, hogy előbb külön-külön, kölcsönhatásaikból kiszakítva értelmezzük a személyiség e két oldalát. A magánvaló adalékoktól a számunkra való tanulságokhoz közeledve.

A *polgár* tehát a politikai közösségben tevékenykedő Ént jelöli, az egyéniséget a kollektíva tagjaként, társadalmi eszmények – ügyek – elkötelezettjeként manifesztálja. S ekként Petőfi specifikus fogalomhasználatában a *polgár*: a *forradalmár* és (vele elválaszthatatlanul, a történelmi helyzet lényegi szükségleteképp összefonódva) a *hazafi* sajátos szempontból, a cselekvő szubjektum felől közelített ekvivalense is. Mert fölismerve és megszüntethetőnek ítélve a milliók szenvedését és megaláztatását, a feudális társadalom igazságtalanságát, a *polgár* egyedüli méltó, maradéktalan tisztességgű küldetését az elnyomottak – a nép – ügyével való teljes azonosulásban látja. Célja a történelmi haladás, a „világsszellem” fokozatos előrelépésének maximális önzetlenségű szolgálata – a társadalmi

⁶Pándi Pál – például – meggyőzően, hatalmas apparátussal bizonyította, hogy a kor ideológiai tudatát milyen sokoldalúan befolyásolták az „új-szociális” eszmék, melyek már a kibomló polgári társadalom antagonizmusainak – utópikus – föloldására törekednek (*„Kísértetjárás” Magyarországon* Bp. 1972.) Hazai jelentkezésük arra az objektív folyamatra is utal, hogy a polgárosodás már kezdeti stádiumaiban létrehívja önnön meghaladásának történelmi szükségletét.

viszonyok radikális átalakításával. Célja és reménye egy embe-
ribb holnap feltételeinek megteremtése, az „átalános boldog-
ság” majdani világának mielőbbi elérése.. A *polgár* tehát mindig
mások – a vállalt közösség egészének – sorsában van involvál-
va, a jelen megváltoztatásával kiváltképp a jövőnek él. S ez a
hivatás, *Az apostol* emlékezetes sorainak tanúságaként, a
személyiség könyörtelen – s állandó – homogenizációját,
vagyis a *más* irányú vágyak és törekvések teljes elfojtását köve-
teli, *ezt követelné*:

Viseld békén a rideg életet;
Tégy *másokat* boldoggá, ha lehet,
S maradj *magad* boldogtalan.
Légy föld, amely gabonát terem,
Hogy *mások* learassák;
Légy lámpa, mely míg *másoknak* világít,
Tulajdon életét fogyasztja el.

(magunk kiemelése)

Ezt, az öncsonkító *aszkézis*, a „rideg élet” programszerű
vállalását igényli-parancsolja a polgárlét – belső lényegéből
fakadó – esélyeinek következetes kiteljesítése. S ezzel szükség-
képp együtt: a küzdelemre sarkalló társadalmi eszmények ki-
zárólagos, tehát *fanatikus* képviselését. Szilveszter magatartása
– midőn a *polgár* hegemonná válik benne – híven példázza ezt
a félelmetes és tragikus következményekhez vezető elvakult-
ságot. (Nyilvánvaló számunkra, hogy a Szilveszter képviselte
forradalmártípus, a küzdelemre sarkalló helyzetek – ezáltal a
cselekvésmód, a választási lehetőségek – különbségeiből faka-
dóan, *nem azonos* a Petőfiével. De az *ember* és *polgár* szem-
benállásának jelentéssíkjai a költő személyes élményeken ala-
puló eszményeit tükrözik. E fogalmak tartalma – ha elvonat-
koztatunk a műben megelevenedő szélsőséges szituációtól – itt
is épp az, mint a kései versek világában. *Az apostol* főhőse,

miként erre már Horváth János utalt, e „békétlen kettősség” tekintetében: romantikusan végletesített hasonmás.⁷

Szilveszter idevágó gondolatai, emóciói, választásának eszmei alapjai – Petőfi ideológiáját sejtetvén – elemzett kérdéskörünk nem mellőzhető tanulságait nyújtják. A *polgár* e rigórus, életidegen követelése azonban – distancia nélkül, szívvel-lélekkel – megvalósíthatatlan. Az ifjú Szilveszter szívének *természetes* „szomjúsága” ugyanis már önmagában jelzi másnemű – s korántsem lényegtelen – emberi igények cselekvésre készítő, tudatosult létezését. Híven tanúsítva, hogy a „rideg élet” elviselése csak elkerülhetetlen kompromisszum lehet. De a *vágyakat* hozzáidomítani akkor sem szabad, ha benne a forradalmári misszió végigvitelének egyik szükséges követelménye rejlik – sugalmazza Petőfi. És Szilveszter *valóban* nem törődik bele e kényszerbe: szembeszegülve hivatástudatának intésével, megkísérli önnön boldogságát kivíni, megpróbálja – *szükségszerű* illúziók talajáról – küldetése és személyes élete érdekeit összeegyeztetni.⁸ Tudatos választásával, a korán jött forradalmár reményeinek megcsalattatásától elválaszthatatlanul, tragédiák sorozatát okozza. Petőfi *ennek ellenére* törvényszerűként és természetesként igazolja, s korántsem a vak elfogultság, hanem a tudatos – világnézeti alapozottságú – együttérzés gesztusaival övezi hőse végzetszerűnek tetsző döntését. Mert az ember – tudjuk – *nemcsak polgár* . . .

Petőfi szemléletében az individuum, mint *ember*, folyvást a tovatűnő jelen, az *itt és most* közvetlenségének világában törekszik reális lehetőségeinek és szárnyaló vágyainak mind teljesebb valóra váltására. A *polgár* – említettük – a jövőnek él, az elutasított, meghaladandó jelen számára mindenkifölött: küzdőtér. De az *ember* fel-feltörő és sürgető nosztalgiája sze-

⁷I. m. 481.

⁸Szilveszter törekvéseit, forradalmiságának sajátosságait részletebben értelmeztük *Szilveszter antinómiái* c. dolgozatunkban (*Studia Litteraria* 1979. 83–101.)

rint: „minden óra, mit el nem vevék, / Egy elpazarlott örök üdvösség” (*Miért kísérsz . . .*). S egyik legszembeszökőbb igé- nye: az életértékek foglalatává magasodó, beteljesült szerelem – semmivel sem pótolható – boldogsága, a *Szeretlek, kedvesem!* intenzív feltétlensége és kizárólagossága, a másik ember- ben való maradéktalan föloldódás kivételes eufóriája.⁹ Amely mindig magában rejtí a mindennapokból való kiemelkedés esélyét, egy más – szebb és tisztább – életvitel mélyen humá- nus vágyát és reményét (vö. *Azokon a szép kék hegyeken túl . . .*). A *polgár* – saját boldogtalansága árán – az „átalános boldogságért” küzd. Az *ember*: kedvesének és ezáltal – s csak ezáltal – önnön boldogságáért. A *polgár* minden szenvedélye az eszményekből dedukált ügyre irányul. Az *emberé*: a konkrét Te ingenlésére. A szerelem megváltoztathatja – s többnyire meg is változtatja – az egyéniség más emberekhez való viszonyát, átrendezheti értékeit, fogékonyá tesz újabb eszmények befogadására – de mindez az Én és Te közvetlenségéből konstituálódik. Újra meg újra kiragad a hétköznapi meg- szokottságából, de sohasem szakít el az itt és most konkrétságá- tól, hiszen magasba lendítő energiáját szüntelen belőle meríti. Földhözköttöttség és égbenjárás állandó kölcsönhatása: a szere- lem természetének egyik – s számunkra a továbbiakban messzemenően funkcionális – sajátossága. Az „homme” öveze- tét nem csupán a szerelem alkotja. De a szerelem érdekköre az *ember* és *polgár* konfliktusának leggyakoribb kirobbantója. Mert a polgárlét törvényei épp ezt tagadják a legközvet- lenebbül – s a legkíméletlenebb módon. Petőfi azonban teljes- séggel sohasem áldozza föl e kötődését, vágyaiban mint *értéket* őrzi, megtörve ezzel a *polgár* egyeduralmát. A szerelem jogai- nak lehetőségekhez szabott védelmezése így ideológiai szerepet is nyer.

⁹A *feltétlenség* és *kizárólagosság* fogalmát Lukács György alkalmazza a szerelem ismérveinek meghatározásakor (*Az esztétikum sajátossága* II. Bp. 1965. 558.)

A forradalmárrá vált *polgár* világa: a tiszta *nembeli* tevékenység szférája. Mert e cselekvés, legyen bármily ellentmondásos, a történelmi haladást, az *emberi lényeg* kibontakozásának – ugyancsak ellentmondásos – folyamatát szolgálja.¹⁰ A szerelmet egyik középponti értékévé emelő *ember* viszont – az „amour passion” főntebb említett kettős természete folytán – elválaszthatatlan a mindennapok világától, azaz a *partikularitáshoz* is kötődik. Mert a szerelem valamennyi létformája – Lukács György egyik középponti kategóriáját és meggyőződését idézve – két *egész ember* kapcsolatában lobban föl, beteljesülésének valódi közege pedig a relative elkülönült intimszféra.¹¹ Eredendő-fogantató bázisa és folytonos, nélkülözhetetlen fedezete tehát *mindig* a partikularitás. (Számunkra viszont ebből még nem következik Lukács György egyoldalú, sommás – sejtetően ideologikus hátterű – ítélete: a szerelem *lényege* a „partikularitás feltétlen, fenntartás nélküli igenlése”.¹² Igaz, a nembeliség és a partikularitás kölcsönhatásos kettősségének relevanciája az emberi létezés egészét átöleli, az innen közelített szerelem-értelmezés így vitathatatlannul képes valóságos tulajdonságok és tendenciák megragadására. Ugyanakkor e kategóriákkal – s épp általánosságuk miatt – nem bontható ki a szerelem különös, a partikularitás alapsmérveivel már nem minősíthető jegyeket is fölmutató természetének teljessége, heterogén alkatú sajátosságainak összessége.) A szerelem tehát törvényszerűen készlet a mindennapok közvetlenségének, az intimszféra háborítatlanságának védelmezésére, spontán vagy tudatosult módon. Az *ember* és a *polgár* entitásának viszonya – ennyiben s egyfelől – a *tisztán* nembeli és a mindennapok közvetlenségéhez szorosan tapadó kötődé-

¹⁰ Az *Emberi lényeg* kategóriáját Márkus György – némely filozófiai-ideológiai vetületében vitatott – Marx-interpretációja nyomán alkalmazzuk (*Marxizmus és „atnropológia”* Bp. 1971.)

¹¹ I. m. 557–58.

¹² Uo.

sek összeütközéseként is értelmezhető. S e konfliktus-zóna közelebbi tartalmának megvilágítása a *polgár* nembeliségének tüzetesebb vizsgálatát igényli. Mert az itt rejlő érdekellentét előfeltevésszerűen optimális – azaz egyértelműen a nembeli tevékenység javára történő – feloldása ugyanis csak *látszólag* magától értetődő.

A polgárlét következetes teljesítése – „Az ember meghalt benne s él a polgár” – minden személyes érdek, minden partikuláris jellegű érzélem, hajlam, viszonyulás kiölését követeli. Pontosabban: elfojtását *mindannak*, ami nem közvetlenül kapcsolódik az *ügy*, az *Eszme* szolgálatához. De e mindenképp kegyetlen *szükséglet* fenntartások nélküli elfogadása és ki-elégítése többirányú s nem is lényegtelen veszélyforrást rejt. Mindenekelőtt: a hétköznapok közvetlenségétől, a konkrét emberek életétől való radikálisan végletes – s potenciálisan mindig végzetes – elszakadáshoz vezet. S ennek pedig immanens következménye: a személyiség torzulása, zárt egyoldalúsága.

Tudjuk, az „ember egészévé” válás, vagyis minden tudatos nembeli tevékenység – a politikai cselekvéstől a művészet kiváltotta katarzisz átéléséig – az egyéniség célra irányított-ságát, *homogenizációját* feltételezi. Követelményszerűen érvényesül e kritérium a forradalmárok, az emberiség haladásáért küzdő történelmi személyiségek magatartásában és tetteiben. Mert *entuziazmus*, az általános célban való feloldódás, a feladatra összpontosító szenvedély nélkül – Hegel nevezetes megállapítása értelmében – semmiképp sem lehet történelmi méretű tettet véghezvinni.^{1 3} De fogalmazzunk inkább így: ilyen entuziaszták – ilyen emberek csoportjai – is szükségese-
sek, szubjektív feltételként, ahhoz, hogy az objektív fejlődés érvényre juthasson. A mindennapokon való fölülelkezés tehát nélkülözhetetlen, lényegi sajátossága a *polgár* küldetésének – Petőfi forradalmiságának – is. E kiválás konkrét módja

^{1 3} *Előadások a világtörténet filozófiájáról* Bp. 1966. 74.

és tartalma viszont történelmileg szigorúan meghatározott, az eddigi társadalomfejlődés minőségileg eltérő változatok, típusok sokaságát hívta létre.

A forradalmárrá érlelődött *polgár* nembelisége – legalábbis tendenciaszerűen – az *elvont enthuziazmusban* ölt testet, csaknem egyedüli reális történelmi lehetőségként.¹⁴ A nembeliséghez fűződő *tudatos* viszony e szükségképp ellentmondásos formája a polgári forradalmak legkövetkezetesebb harcosainak cselekedeteiben, ideológiájában és magatartásában objektívalódik. S kiteljesedett – klasszikus – példáját a jakobinus mentalitás nyújtja. Létrejöttének objektív történelmi fundamentumát a valóságos gazdasági-társadalmi-ember *fejlődés* és a fokozódó, mind totálisabbá váló *elidegenedés* átfogó antinómiája alkotja, mely már a megszülető és küzdelmeivel uralmára berendezkedő polgári világot és lénygszerűen jellemzi. S amelynek egyik – számunkra itt feltétlen kiemelkedő – sajátosságát a fiatal Marx ekképp értelmezi:

„Ahol a politikai állam elérte igazi kialakultságát, ott az ember nemcsak gondolatban, a tudatban, hanem a *valóságban*, az *életben* is kettős életet él, egy égit és egy földit, a *politikai közösségben* való életet, amelyben önmaga előtt *közösségi lénynek* számít, és a *polgári társadalomban* való életet, amelyben *magánemberként* tevékenykedik . . . Az ember a maga *legközelebbi* valóságában, a polgári társadalomban, profán lény. Itt, ahol önmaga és mások számára valóságos egyéniségnek számít, *nem-igaz* jelenség. Az államban ellenben, ahol az ember nembeli lénynek számít ott imaginárius tagja egy képzeletbeli szuverenitásnak, meg van fosztva a valóságos egyéni életétől és telítve van nem-valóságos általánossággal.”¹⁵

¹⁴ Az *elvont enthuziazmus* – számunkra *Kulcsfontosságú* – fogalmát Heller Ágnes értelmezésében szerepeltetjük. (*Az érzelmek elmélete*. Bp. 1978.)

¹⁵ A *zsidókérdéshez* MEM I. 356–57. Az idézett marx-i gondolatot értelmezi Lukács György a *Schiller elmélete a modern irodalomról* c. tanulmányában (in: *Goethe és kora* Bp. é. n.)

Vagyis a polgári forradalom harcba hívó eszményeit — szabadság, egyenlőség stb. — csak a társadalomtól, az emberek valóságos életétől elkülönült, az osztályérdekeket ezzel szolgáló politikai állam szférájában „válthatók valóra”, pusztán itt képviselhetők, s a tőke világában így mindössze elvont, teljességgel be nem váltható *lehetőségekként* léteznek. A „képzeletbeli szuverenitás” nevében küzdő, érette a legnagyobb áldozatot is vállaló citoyen-forradalmárok tehát törvényszerűen az Eszményekből merítik — kizárólag innen meríthetik — a harc végigviteléhez nélkülözhetetlen pátoszt, s az ideáikban is megjelenő nembeliséghez csak a mindennapok érdekhálózatát zárójelbe tevő *elvont entuziazmus* lendítőerejével képesek fölemelkedni.

De nem feledhetjük: a feudalizmussal vagy az idegen elnyomással való leszámoláshoz épp olyan entuziaszták kellenek, akik — szükséges és szükségszerű illúzióként — bizonyosak abban, hogy halálmegvető bátorsággal vívott küzdelmük eredményeként valóban a teljes szabadság és egyenlőség, az ész és az erkölcs eszményi birodalma születik meg. S céljaik illuzórikussága, a remélt holnapot festő utópiáik ellenére, heroikus magatartásuk lényegi mozgója elvitathatatlanul a nembeliséghez való tudatos — és messzemenően öntudatos — kapcsolódás. De e nembeliség kibontásának, a deklarált eszmények valóra válthatóságának történelmileg meghatározott korlátozottsága, érvényesítésük és képviseljük ebből fakadó absztrakt jellege objektív ellentmondások sorát hívja létre, melyek így a citoyen-forradalmárok magatartásideáljait — a személyiség övezetét — is át meg átszövik. Hiszen az elvont *Eszme* töretlen hűségű, a szubjektív moralitás csúcsait példázó vállalása tendenciájában szinte mindig *fanatizmus*hoz, az *askézis* életidegenségéhez vezet. A citoyen-entuziaszta így érzéketlenné és türelmetlenné válik az emberi hétköznapi örömei és gondjai iránt, mert az ügy szolgálatán kívül minden mást fölöslegesnek vagy mellékesnek ítél. Nem véletlen, hogy a jakobinus diktatúra egyben a szélsőséges intolerancia megteste-

sülése: az *Eszme* maradéktalan megvalósulását – merev etikai racionalizmussal – a mindennapok világán is számon kérte, így törvényszerűen el kellett jutnia a legvégtetesebb terror radikalizmusáig, a szabadságra való kényszerítés rousseau-i gondolatáig. A jakobinus magatartást elemző Hegel szerint a konkrét erkölctől elszakadó „szubjektív erény, amely csupán az érzület alapján kormányoz, a legfélelmetesebb zsarnokságot hozza magával” (magunk kiemelése).¹⁶ – S mindezt saját szempontunkból értelmezve: aki szívesen fojtja el vágyait, hajlamait, a „természetét”, az – többnyire – mások személyes szükségletei, mások boldogságigénye iránt sem lesz toleráns. Vagy: „aki nem tud örülni, az lenézi mások örömeit, aki nem tudja élvezni az életet, az lenézi azokat, akik élvezni akarják”.¹⁷ De az eszme szolgálata – ismételjük – szükségszerűen a partikularitás érdekeinek kíméletlen visszafojtását követelte. A megszüntetett mindennapiság pedig közvetetten, de törvényszerűen érintkezik a „szabadság zsarnokságával”.

Petőfi „csaknem kirekesztőleges olvasmányának”, „mindennapi kenyerének” nevezte a francia forradalom történetét, „a világnak ez új evangéliomát”. Számára, miként ez közsímet, a jakobinus mentalitás a forradalmi magatartást közvetítette. S természetesen, nem pusztá véletlen, és korántsem csupán a szubjektum függvényében magyarázható az, hogy egy alkotó vagy gondolkodó világnézetét kik, milyen eszmeáramlatok, ideológiai rendszerek formálják. E hatások befogadásának elsődleges közege, a politikai-ideológiai tudat ugyanis mindig – vélt vagy hiteles – *érdekeket* tükröz, s így a konkrét társadalmi valóság mozgásának lényegi vagy másodlagos tendenciáit fejezi ki (noha olykor elkerülhetetlenül ellentmondásosan, sőt: hamisan). A polgárosodó, a rendiség világát már szüknek ítéllő, tőle szenvedő rétegek érdekképviselete tehát szükségképp

¹⁶I. m. 739.

¹⁷Heller Ágnes: *Ludwig Feuerbach redivivus*, in: *Pertrévdzlatok az etika történetéből*, Bp. 1976. 368.

merítette önnön történelmi igazolását a francia forradalom példájából. A fölismert antagonizmusok megszüntetésének *feladattá* kristályosodó szándéka és az ideológia-teremtést segítő történelmi *tájékozódás* konzekvenciája – e kettő kölcsönhatásos egysége – a hazai viszonyok egyik reális lehetőségét és szükségletét mutatja. E hatás tényéből tehát semmiképp sem vonhatjuk le azt a Horváth János-i konklúziót, hogy Petőfi „forradalmi eszménye nem a nemzet talajából nőtt ki”.¹⁸ Mert az ebben megnyilvánuló – a nemzetet abszolút egységnek tekintő, ezért magától értetődően revolúcióellenes – szemlélet megfordítja a valóságos folyamatot. A *szuverén* forradalmi célok és magatartásezmények kialakításához a jakobinus világnézet *akkor* nyújtott továbbgondolható mintát Petőfi számára, amikor már – belső fejlődése, mély és sokoldalú empirikus élményei eredményeképp – ráébredt a magyar társadalmi viszonyok igazságtalanságára, fejlődésgátló antinómikusságára. A költő forradalmiságának különossége épp abból is fakad, hogy határozott meggyőződése, eszméinek és törekvéseinek rendszere „*a nemzet talajából nőtt ki*”.¹⁹

Petőfi tettei és eszményei – híven tehát a konkrét történelmi és társadalmi helyzet szükségletéhez – a polgári forradalmiság általános sajátosságait is megtestesítik. Aktív politikai cselekvésre, a gyorsan pergő események alakítására csak *e* típus némely törvényszerű meghatározottságát képviselve vállalkozhatott. Középponti eszményei (szabadság, boldogság, nép stb.) – például – legalább annyira absztraktak, mint jakobinus megfelelőik, de ezen elvontság a polgári forradalmiság objektív ismérve és feltétele. (Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy Petőfinél *e* kiemelt ideák *tartalmának* jelentékeny övezetei már messzemenően autonómok.) S azt sem ítélnéljük a példaállítás par excellence hatásának, hogy Petőfi végső célkitűzéseiben

¹⁸ I. m. 441.

¹⁹ Vö. Fekete Sándor: *Petőfi és a kommunizmus*, in: *Számadás az ünnepről*, Bp. 1975. 101.

más is szerepelt, mint amit a történelem végül valóra váltott. Mert ez az ellentmondás ugyancsak a *citoyen*-forradalmiság általános ontológiai vonása, egyben az ideológia önmozgásának, relatív függetlenségének eleven tanúbizonysága. Ugyanakkor – s számunkra itt ez a lényeges – a költő a maga sem tekintette ellentmondásmentesnek tevékenysége ama magatartásvonzatait, melyek a polgári forradalmiság általános tulajdonságait alkotják, feléjük közelítenek.

A klasszikus polgári forradalmárok elvont eszményeinek és céljainak, a belőlük fakadó cselekvésnek – tudjuk – törvényszerű magatartásbeli követelménye a fanatizmus, az askézis, a személyes élet igényeinek – s általában: a mindennapok partikuláris és „néma”, nem tudatosult nembeli mozzanatainak – egyoldalú és radikális meghaladása. Elkerülhetetlen következménye az egyéniség „elvonttá” válása, az a folyamat, melyben az Eszmék világának gazdagodását a személyiség elszegényedése kíséri. Petőfi – a *polgár* érdekköreit megvonva – elismeri és *tendenciaszerűen*, azaz a változó szituációk igényeihez szabottan, vállalja is forradalmiságának e szükségletét. De teljességgel – robespierre-i vagy Saint-Just-i módon – sohasem azonosul vele, sőt: meg-megújuló kísérleteket tesz a polgárlét egyoldalúságának meghaladására. Folyvást – s egyre intenzívebben – hirdetve az elfojthatatlan vágyak különvéleményét. A jakobinus szemlélet a *citoyen* és *homme* azonosságát feltételezi, a kitűzött célok jogosultságának, megvalósíthatóságának ideologikus alátámasztásaként.²⁰ Petőfi viszont – csöndes rezignációval vagy kitörő fájdalommal – az eredendő különbségükre mutat rá. Természetellenesnek és így képtelenségnek ítélve az emberi hajlamok megszüntetését, a veszélyeztetett közvetlenség teljes – és fanatikus hittel való – feláldozását.

²⁰ Saint-Just műve, *A köztársasági intézményekről* ezt az identifikációt is sejteti, elveinek és elképzeléseinek kifejtésekor valójában ezt előfeltételezi.

Mert számára épp az a természetes, hogy az ember „nemcsak polgár . . .”

Az *ember* szférájának, feladhatatlan érdekeinek szüntelen jelenléte viszont jelentékenyen módosítja a polgárélet immanens esélyeinek kibontakozását. A mindennapok közvetlenségének védelmezése, az ebben megnyilvánuló mély és természetes *életszeretet* ugyanis már önmagában visszafogja – megváltoztatja – az elvont entuziazmus antinómiáinak érvényesülését; az érzelmi melegség, a szerelem elidegeníthetetlen emberközelsége oldja és dúsíja a *polgár* rideg nembeliségét.²¹ Petőfi – ellentétben az igazi citoyen entuziasztákkal – sohasem válik idegenné, otthontalanná a jelen, a való élet világában. S e konzekvenciákat sorolva, korántsem vitatjuk azt a kézenfekvően fölvethető érvet, hogy Petőfi azért érezte szűkösnek, olykor nyomasztóan egyoldalúnak a küldetésteljesítés nyújtotta önmegvalósítási lehetőséget, mert – véletlenül – a *polgár* cselekvésének, tényérésének időszaka egyben épp szerelme kiteljesedésének periódusa is. De ennek fordítottja számunkra ugyancsak igaz: azért őrizhette meg maradéktalanul a szerelem felé való nyitottságát, mivel nem elégítette ki eszményeinek rendületlen hűségű szolgálata. Azért törte meg újra s újra a polgárlét eszmeafanatizmushoz vezető egyeduralmát, mert úgy vélte, a forradalmári hivatás életének csupán *egyik* – noha domináns – részét alkothatja.

A szerelem, mint korábban említettük, mindenekelőtt az intimszférát uralja, természetéből fakadóan készlet tehát e létkör sértetlenségének megóvására. A kései költemények zaklatott világában e lényegi sajátossága és hivatása mind intenzívebbé válik. Mert a súlyos konfliktusok, gyötrő kudarcok ellenreakciójaként, a személyiség fenyegetett integritásának és folytonosságának védelmezéseként a szerelem – az általa teremtetett „kis világ” – a vágyott emberi melegség, a nélkülo-

²¹ Ehhez társul amaz „életbizalom”, amelyet joggal hangsúlyoz Németh G. Béla (*Türelmetlen és késlekedő félszázad*, Bp. 1971. 60.)

zött harmónia egyedüli birodalmává lényegül (vö. *Itt benn vagyok a férfikor nyarában...*). A „rideg valóság szigorú kezének” mind fojtogatóbb szorításában a biztonság és bizonyosság áhitott élményét sugározza, olyan menedéket, maradék oltalmat kínál, mely – Lukács György fogalmával – „archimédesi pontként” a gyötrelmek sorát is okozó küldetés-teljesítés személyes bázisát alkotja.²² S a magánszféra, a benne kibomló szerelem e mással nem helyettesíthető hivatását távolról sem becsljük le azzal, hogy a partikularitás megnyilvánulásaként jellemezzük. Hiszen a partikularitás ezen övezetének és szerepének megszüntetése, minden sajnálat nélküli fölázódása – így a polgárlét totális hegemoniája – a *dehumanizálódás* fokozott veszélyét rejti, rejtjené magában.

De az *ember* szférája nem szűkíthető le az „amour passion” – bármennyire kitüntetett jelentőségű – világára. Jól körülhatárolható érdekköre – az idevonható kései költemények (pl. *Miért kísérsz...*, *A hegyek közt*, *A bokor a viharhoz*, *Mit daloltok még ti, jámbor költők?* stb.) tanúsága szerint – a sajátos értelmű *alkotást* és a *természetközelség* iránti nosztalgiaát is átfogja. Nyilvánvaló, hogy az alkotás, a „költészet istenének” vágyott szolgálata itt nem a líra agitatív-mozgósító, harcra buzdító funkciójának – s ezzel összhangban a váteszi, néptribuni attitűdök – kiteljesítését jelenti. Mert mindez a *polgár* küzdelmével is szoros, konfliktusmentes egységbe fonható. Az *ember* igényeiben és reményeiben élő poézis a „zavaros földi zajjal” szemben „tisztá égi hangot” kíván megszólaltatni: e költészet a rendteremtés és gyönyörködtetés céljai szerint alakítaná ihletét, a létezés teljességének szépségeit, az egyetemesség távlatába emelt múltó pillanat vissza nem térő élményeit fejezné ki. Az *ember* számára kaotikusnak is tűnő valóságot a művészi komponálás öntudattal teremtett harmóniájával ellenpontosná, a líra amaz értékörző és humanitás-védő funkcióját bontaná ki, mely – *Balassitól József*

²²I. m. 559.

Attiláig – a legnagyobb költőink életművében kap küldetés-szerűen vállalt szerepet.

A *természet* pedig e költeményekben – egyéb szemantikai mezői mellett – a *természetes élet* szimbóluma is, olyan környezet, mely szembenáll a társadalommal, az általa nyújtott emberi lehetőségekkel.²³ S így – az *ember* terrénumának egészében – a szerelem hivatása sem redukálható a magánlét (főntebb elemzett) integritásvédő elkülönültségének fokozására, erősítésére: mást, többet is kifejez, mint a szeretett lény feltétlen igenlését. A *polgár* viszontagságos, a személyiség mereven egyoldalú kifejlődését engedélyező küzdelmei közepette az *ember* heterogén övezete – a szerelem, költészet és természet érintett dimenzióinak *ideológiává is emelt* kapcsolatrendszere – egy *teljesebb*, gazdag és harmonikus élet iránti vágyat sugároz. A jakobinus alkatú, elvont entuziazmusra sarkalló *polgárral* tehát a goethei értelmezéshez közelítő „komplett ember” ideája áll szemben – ha e konfrontációt a legelvontabban kívánjuk jellemezni.²⁴ S e teljességeszményt Petőfi olyan alapértéknek tekinti, mely *méltó* módon válhat a *polgár* heroikus küldetésének – jobbára vágyakban élő, idekényszerülő – eleven opponensévé. Ez az eszmény pedig – mégha maradéktalan megvalósulásában a jövőt feltételezi is – nem lehet elvont (e szó általunk alkalmazott jelentésében), mert mindig a konkrét ember konkrét szükségleteit fejezi ki, belőlük absztrahálódik: szerelem, alkotás, a világ felé való nyitottság, önmagunk harmonikus kiművelése. Az individuum sokoldalú kifejlésztésének – a reneszánsz és a felvilágosodás

²³ A természet e funkciója Csokonai lírájával villant föl fontos párhuzamokat. S *épp az ember és polgár* vonatkozásában: *A tihanyi ekhóhoz*.

²⁴ A *Wilhelm Meister tanulóévei* c. műve – például – épp a *teljes ember* eszményét és valóra váltásának útját, lehetőségét állítja középpontba. (Vö. Lukács György: *Meister Vilmos tanulóévei*, in: *Goethe és kora*.)

ideológiájában, törekvéseiben is tükröződő – igénye, e formájában, ugyancsak a polgári evolúció terméke, az *univerzalitás* nembeliségének egyik megtestesítőjeként. Petőfi így az *ember* övezetében is – közvetve bár – a *nembeli értékfejlődés* objektív folyamatát képviseli: a minden kvalitását kibontani vágyó, lehetőségeit maximálisan kiteljesítő, a közönyös létben otthont teremtő személyiséget.

Petőfi – mint *ember és polgár* – ugyanakkor világosan látja, hogy e lenyűgöző teljesség, legalábbis az eszmékben kirajzolódó alakjában, még elérhetetlen. Hiszen megvalósítása eleve nemcsak a szubjektum szándékainak, hanem a társadalmi viszonyokból fakadó objektív lehetőségek függvénye is. S Petőfi szerint a tágabb értelemben vett *jelen* – az emberi esélyek nézőszögéből tekintve – a kényszerű és súlyos „meghasonlottság” birodalma, melyben az egyénnek és közösségnek egyaránt a szárnyaló ideák és a sivár valóság szakadécai között kell vergődnie.²⁵ Szigorú – ideologikus tartalmú – kritikájában az a mélyen hiteles felismerés rejlik, hogy életének, tevékenységének közege, a feudális kötöttségekkel teli magyar társadalom csak felette töredékes esélyeket nyújthat a polgárosuló egyén kvalitásainak méltó érvényesítésére, cselekvő kiteljesítésére. (Petőfi idézett-értelmezett társadalomkritikája 1847-ben született, a meghatározott körű képességeket igénylő-kifejlesztő forradalmi cselekvés bár jelentősen módosítja, mégsem hatálytalanítja a költő korábbi ítéletét. Mert e tevékenységmód – miként épp az *ember és polgár* konfliktusa jelzi – más, távolról sem lényegtelen szükségleteket eleve nem elégíthet ki. Mert az individuális képességek egész körének érvényesülését akadályozza.) A *jelen* tehát az elképzelhető, hiszen a szubjektum vágyaiban már létező emberi lehetőségeknek mindössze töredékét kínálja, s e tekintetben a költő számára a forradalom sem egyéb, mint – csupán – ígérete,

²⁵ A meghasonlottság élményére az *Előszó az Összes Költeményekhez* c. írása alapján utalunk.

történelmi *eszköze* egy szabadabb és boldogabb holtnapnak. Egy olyan jövendőnek, melyben az öntudatos személyiség nem válik *törvényszerűen* meghasonlottá. Amelyben ugyanis *természetes lehetőség* nyílik a teljes élet értékeszményének valóra váltására.

De Petőfi szemléletében a kritika, az elutasítás a jelenhez fűződő viszonyoknak csak *egyik* oldalát alkotja. Mert kietlensége ellenére mégis *ez* az a világ – az itt és most világa –, melyben meg *kell* kísérlni legalább a boldogság maradék reményeinek beváltását – az *ember* érdekövei egyrészt ezt sugalmazzák. S a boldogságellenesnek tekintett társadalomban az *ember* törekvései szükségképp az elkülönült magánszférában jelennek meg. Ezért alakulhat ki az a *látszat*, hogy az *ember* és *polgár* szembenállásának lényege – s nem pusztán megnyilvánítója – a privát élet és a forradalmári cselekvés érdekellentéte.²⁶ Petőfi tisztában van viszont e szféra kiszolgáltatottságával, a „kis világ” társadalmi meghatározottságával, az ide menekített értékek veszendőségével. Az igényeit mementőszerűen hirdető *ember* folytonos – és perdöntő – jelenbeli élménye tehát, hogy társadalmi szabadság nélkül nincs – nem is lehet – igazi személyes boldogság. A boldogságra való törekvés így elválaszthatatlan a szabadság kiküzdésétől. Az *ember* mélyebb és perspektivikus érdekei itt találkozhatnak a *polgár* céljaival. A valóság és lehetőség szakadéka, a „meggyilkolt remények” elviselhetetlensége a humanizált élet feltételeiért – azaz egy igazságos társadalomért – vívandó harcba szólít. A *szabadság-szerelem* megfontolt hierarchiája – más motívumok sora mellett – azért diadalmaskodhat az *ember* (nem feledett) szükségletein, mert a küzdelem majdani teljesebb kielégítésükért is folyik, valójában ezt a célt szolgálja – közösségi méretekben. Ez a sorrend azonban, mely a polgárlét preferenciáját jelenti, nem időtlen és már a jelenben sem feltétlen érvényességű – ezt mutatja az *ember* és *polgár* kettőssége.

²⁶ Vö. Horváth János: i. m. 474.

Nyilvánvaló, hogy *e* premisszákból korántsem vezethető le a költő forradalmiságának, cselekvésének teljes, összetett indítékrendszere, hiszen a *mások* fájdalmának, a nép fölismert megalázottságának elsődlegesen mozgósító ereje, a „nagy lélek” – végtelen önzetlenségű – radikális-plebejus elkötelezettségének lényegi övezete jobbra kívül esik *e* következtetéseoron. Az egyéniség *emberi* inspirációinak kizárólagossá tétele, a csupán belőle levezetett közösségi cselekvés ahhoz a – messzemenően hamis – konklúzióhoz közelítene, hogy a költő forradalmárráérését, a *polgár* nembeli tevékenységét valami féle sivár „értelmes önzés” motiválja. Előbbi következtetéseink *e* korlátozottsága azonban nem módosítja eredendő meggyőződésünket: az értékeket rejtő emberi vágyak és törekvések intenzíven befolyásolják a forradalmár ideológiáját és magatartását, cselekvésre is sarkallnak. S az előttünk föltáruló kettősség Petőfi öntörvényű – a történelmi helyzet leginkább előremutató sajátosságait és esélyeit reprezentáló – forradalmiságának egyik *karakterspecifikus* vonása.

Az *ember* és *polgár* kölcsönhatásából is egyértelműen levezethető viszont az, hogy Petőfi – ellentétben a jakobinus típusú forradalmárokkal és gyökeresen különbözve mindenfajta anarchikus-terrorisztikus társadalomalakítás képviselőitől – kétféleképp viszonyul az *erőszakhoz*.²⁷ Elkerülhetetlennek ítéli – „Átalakulásunk mindenestre vérbe fog kerülni” –, nem fél tőle, sőt másokat is az ellenséggel szembeni könyörtelenségre buzdít: „A tíz parancsolatból csak egyet tarts meg, annak az egy parancsolatnak is csak egyetlen szavát, azt, hogy ’ölj!’, mert ha nem te ölsz, téged ölnek.” S *e* kegyetlen egyszerűségű felszólítás a történelmi helyzet valóban *elemi* szükségletét közvetíti, az ennek megfelelő élességgel felvillantott alternatíva pedig – *ölj vagy téged ölnek meg* – az erőszak feltétlen jogosultságának, megfellebbezhetetlen követelménnyé

²⁷ E témát érinti Fekete Sándor is *Petőfi jakobinusai* c. tanulmányában (in: *Számadás az ünnepről* 75–77.)

emelésének ultima ratiója. Egy emberibb jövődő ígéretei – Petőfi megéli e vívódásokra készítő történelmi ellentmondást – csak tengernyi szenvedést okozó küzdelmekben válthatók be. De ezt a harcot, más esély nem lévén, mindenképp vállalni kell – Berzsenyi maximáserű gondolata így Petőfi meggyőződésének erkölcsi vetületét is jellemezheti: „az kegyetlen, / Aki szelíd, mikor ölni szentség”. *Ugyanakkor* elborzad a pusztulás-pusztítás láttán, s mind szilárdabbá váló nézete szerint arra kell törekedni, hogy a remélt döntő társadalmi fordulat „minél kevesebb vérbe kerüljön”. Magatartását tehát amaz „egyidejű tudás” is irányítja, mely nem tűri a fölösleges vérontást, az értelmetlen áldozatot. Amelytől – e forradalmiság messzemenően *paradigmatikus* vonásaként – idegen a megtorlás kegyetlensége.²⁸

Petőfi magatartásának, elveinek és törekvéseinek elemzett kettőssége – az *eszmétörténeti* háttér aspektusából – a polgári fejlődés kimagasló jelentőségű hagyományöveit szembesíti. Mindenekelőtt: a felvilágosodás (a szentimentalizmus) – középponti értéket képviselő – *teljességeszményét* és a *jakobinus forradalmiság* továbbvihető princípiumait vonja öntörvényű, szükségképp ellentmondásos egységbe. Termékenyen kölcsönhatásos konfrontációjukkal Petőfi világnézete mindkettő jellegzetes egyoldalóságának *meghaladására* tesz kísérletet. A kibontakozó eredmény objektív lehetőségeinek csúcseit hódítja meg, előremutató tanulságok sorát kínálja. Az összefüggéseikből sarjadó, *minőségileg új* célok és eszmények szervezen illeszkednek a forradalmi ideológia – a világgép – más övezeteihez, rendszerük egészéhez. A citoyen-entuziasmus ridegségével, a személyes vágyak, alapvető értékek iránti veszedelmes közönyével szemben Petőfi az életszeretetet, a belőle is fakadó teljességigényt hirdeti. S ezzel az „aufklériszták” – kiváltképp Diderot és Goethe által kifejtett – esz-

²⁸ Az „egyidejű tudás” fogalmát Ancsel Éva tanulmánya nyomán alkalmazzuk (*A történelem hallgatása, Világosság, 1978. 11.*)

ményeit viszi tovább, ennyiben ahhoz a centrális szerepű fejlődésvonalhoz kapcsolódik, amely a reneszánszból – közvetett előzményeiben még távolabbról – indulva, a felvilágosodáson át egészen napjainkig ível, és e folytonosság őrzése a jövőben is: *feladat*. (Nagyszabású tanulmánykötetének már a címével – *Werthertől Szilveszterig* – Sötér István épp e haladás irányára, lényegi csomópontjaira utal, benünket a nembeli értékevolúció egyik jelentékeny európai útjára, Petőfi életművének ilyen értelmű reprezentativitására is figyelmeztet.)²⁹ A költő privát céljait, forradalmi törekvéseit befolyásoló vágyait nem a Saint-Just-i eszmefanatikus életvitel vonzza és irányítja, hanem – mutatis mutandis – a hivatásteljesítés és életélvezet amaz egysége, melyet például – lehetőségeihez szabottan – Diderot teremtett meg.³⁰ (S amelyet a francia forradalom legendás hírű alakjai közül leginkább a tragikus sorsú *Camille Desmoulins* képviselt.) De a felvilágosodás teljességideája többnyire csak elvont esély marad, s amikor *kivételesen* megvalósítható, törvényszerűen *arisztokratikussá* válik, miként ezt Goethe életének példája mutatja. Petőfi plebejus forradalmi demokratizmusa az egész nép életének humanizálását követeli. Azt, hogy e szép esély – majdan – mindenki számára reálissá szélesedjen. De evégett – a felvilágosodás reformizmusával szemben – a jakobinusok forradalmi örökségét kell vállalni.

Petőfi világnézetében – kettős kötöttsége folytán – olyan antinómiák és dilemmák oldódnak föl, amelyek a felvilágosodásban vagy a jakobinus szemléletben objektíve meghaladhatatlanok.

²⁹ *Werthertől Szilveszterig*, Bp. 1976.

³⁰ Vö. Diderot: *Rameau unokaöccse* Bp. 1958.